

Lärdom och läsande kring sekelskiftet 1800

Ett bidrag till hermeneutikens ekonomiska historia

PETER JOSEPHSON

Abstract

During the latter half of the 18th century, the doors of German universities were opened from within. Scholars abandoned Latin in favor of the vernacular and turned outward to a broader audience. Philosophers and scientists saw in the printing press a tool that would help eradicate ignorance and superstition, ultimately laying the groundwork for a better society. However, the enthusiasm was short-lived. Influential scholars increasingly lamented by the turn of the 19th century that competition for readers' attention had compromised the quality of science. Many described a situation of intellectual undercutting and warned that popular science was displacing the genuine. In this article, I examine the late 18th and early 19th-century German-language debate on the increasing commercialization of academic knowledge. Specifically, I analyze how one sought to stimulate demand for serious and educational literature by fostering people into good and quality-conscious readers.

Keywords

Johann Gottlieb Fichte, Johann Adam Bergk, history of reading, hermeneutics, philosophy, science, book market, popularity, 18th century, 19th century

Inledning

Under 1700-talets andra hälft slogs dörrarna till de tyska universiteten upp från insidan. Det lärda ståndet övergav latinet till förmån för folkspråket och vände sig utåt mot en bredare publik. Förändringen bars fram av stora förhoppningar. Många vid universiteten såg i tryckpressen ett redskap som skulle hjälpa dem att utrota okunskap och vidskepelse och på sikt lägga grunden för ett mer upplyst samhälle. I böcker och tidskrif-

* Peter Josephson, docent i idéhistoria, Södertörns högskola, peter.josephson@sh.se

ter förevisade filosofer och vetenskapsmän sina teser för en publik som hädanefter tänktes bestå inte bara av andra filosofer och vetenskapsmän utan även av lekmän.

Entusiasmen gick snabbt över. Snart blev det tydligt att läsarna lockades mer av lättsmält förströelselitteratur än av nyttiga och lärorika verk. För den som ändå ville veta vad som försiggick inom vetenskapen fanns andra källor att tillgå. Flinka mellanhänder saknades inte. Lättillgängliga kompilat framställdes i en hast för att sedan marknadsföras som ”populär vetenskap”. Förläggarna anpassade utbudet efter läsarnas önskemål och skribenter som sade sig verka för bildning och lärdom klagade över att de ibland inte ens fick se sina alster i tryck. Bokmarknaden kunde för dessa författare framstå inte bara som en *förutsättning* utan lika mycket som ett *hinder* för framväxten av en upplyst offentlighet av det slag som Immanuel Kant och andra vid denna tid höll fram som ett ideal. Många lärde sade sig ha märkt att även en del mindre nogräknade kolleger gett sig in i konkurrensen om de nya läsarna. Faran var att popularitetsjakten på sikt skulle gå ut över vetenskapen själv.

Företrädare för det lärda ståendet diskuterade i slutet av 1700- och början av 1800-talet hur de skulle bemästra denna kommersiella logik. Några tog sikte på produktionsledet och ansåg att man måste skydda eller rentav reformera de akademiska arbetsformerna. Separata arenor för ett kvalificerat vetenskapligt kunskapsutbyte och var oundgängliga, påpekade de. Få ville återinföra latinets, även om förslaget framfördes, men flera debattörer framhöll behovet av tydligare gränsdragningar mellan olika genrer och publikationsformer och inte minst av en stärkt muntlig samtalskultur innanför universitetets väggar.¹ Ifall all vetenskap underställdes kravet på öppenhet och popularitet skulle det snart inte finnas någon vetenskap kvar att popularisera, varnade teologen Johann Christoph Greiling i *Theorie der Popularität* 1805.² Upplysningstidens lärda periodika, där akademiker och hugade amatörer förut hade delat på spaltutrymmet, föreföll nu mindre ändamålsenliga, vilket sannolikt var ett viktigt skäl till att vetenskapliga facktidskrifter blev allt vanligare en bit in på 1800-talet.³ Den entusiasm med vilken många först hade välkomnat latinets avskaffande avlöstes i vissa kretsar snart av ett slags inomvetenskaplig protektionism.

I fokus för den här undersökningen står dock en annan av de strategier som nu kom att förordas. Den zoomade in på konsumtionsledet i stället för på produktionsledet. Under ett par decennier från slutet av 1700-talet och framåt producerades i Tyskland en uppsjö av skrifter med den uttalade föresatsen att reformera publikens läsvanor. Enkelt uttryckt handlade det om att fostra män och kvinnor till omdömesgilla läsare för att i förlängningen förmå dem att *efterfråga* litteratur med ett kvalificerat innehåll. En kompetent läsare visste att värdesätta avancerad lektyr. Fler

kompetenta läsare skulle tvinga förläggarna att satsa mer på vetenskap och filosofi. Protektionism var kort sagt inte den enda vägen framåt. Alternativet var en målmedveten publikfostran.

Akademisk protektionism är mitt begrepp men själva företeelsen har uppmärksammats även av andra forskare med ett intresse för de lärdes plats i offentligheten kring sekelskiftet 1800.⁴ Flera har också studerat de initiativ som under perioden gick i motsatt riktning och som syftade till att involvera amatörer och lekmän i vetenskapen.⁵ Till exempel har Diane Phillips i *Acolytes of Nature* visat hur tyska naturforskare med säte vid universiteten försökte skapa intresse för sin verksamhet hos bildade lekmän inom ramen för olika vetenskapssamfund och lärda sällskap.⁶ Mig veterligen har dock ingen studerat försöken att undervisa publiken i det goda läsandets konst som ett sätt att främja samma ändamål.⁷ *History of Reading* är idag ett stort och teoretiskt välutvecklat forskningsfält, och enstaka företrädare har gett viktiga bidrag till forskningsdiskussioner även utanför det egna expertområdets gränser.⁸ Det är därför något anmärkningsvärt att denna forskning inte avsatt tydligare spår i den likaledes omfattande historieskrivning som det moderna universitetsväsendet blivit föremål för. När allt kommer omkring finns det få ställen där det historiskt sett har lästs lika mycket och där böcker stått lika högt i kurs som vid universiteten.

I det här formatet är det naturligtvis inte möjligt att företa en fullständig inventering av debatten om läskonsten och den lärda litteraturens framtid kring sekelskiftet 1800. De källor jag kommer att gå igenom nedan består dels av texter som uppmärksammats också i tidigare läshistorisk forskning (såsom texterna av Johann Adam Bergk och Johann Gottlieb Fichte) men som då inte studerats specifikt med avseende på läspraktiker anpassade för den lärda litteraturen och dels av texter ur den idag mer bortglömda flora av debattinlägg som texterna i den förra kategorin ursprungligen var en del av (föreläsesvis publicerade i form av artiklar för lärda och litterära tidskrifter). Urvalet kan måhända uppfattas som impressionistiskt. Min avsikt är dock inte att med den här studien sätta punkt för utforskandet av detta ämne utan att peka ut möjligheter för ett fortsatt studium. Fullständighet och fågelperspektiv har här fått stå tillbaka för bitvis mer ingående analyser av ett i gengäld mer avgränsat källmaterial.

Fler studier av akademiska läspraktiker skulle under alla omständigheter kunna utgöra ett viktigt komplement till de medieteoretiskt orienterade studier som på senare tid ägnats universitetsväsendets och historia och relationen mellan den akademiska världen och det omgivande samhället kring sekelskiftet 1800. Några forskare, däribland jag, har argumenterat för att reformerandet av den högre utbildningen och inte minst skapandet av det moderna forskningsuniversitetet i början av 1800-talet drevs fram delvis för att möta den utmaning som en expanderande bokmarknad vid

denna tid hade kommit att utgöra. Tillströmningen av böcker innebar att förut gängse undervisningsformer och metoder för att sortera och dokumentera vetenskapliga kunskapsbidrag framstod som ålderstigna och som nödvändiga att ersätta.⁹ Det underförstådda antagandet i dessa studier är att någon också läste de böcker som kom ut. Dock får vi sällan veta hur, varför och av vem de lästes. Strängt taget är nu detta inte fokus i den här undersökningen heller. Det jag nedan studerar är hur företrädare för det lärda ståendet *föreställde* sig läsarna och hur sådana föreställningar i sin tur påverkade deras strategier för att säkra förutsättningarna för en lärd offentlighet. Hursomhelst menar jag att vi kan lära oss mycket inte bara om 1700- och 1800-talets akademiska läs- och skriftkultur utan också om det tidiga 2000-talets genom att studera detta ämne närmare.

Från latin till folkspråk

När 1600-talet övergick i 1700-tal hade latinets herravälde vid de tyska universiteten ännu varit intakt. Enstaka pionjärer, som Christian Thomasius i Halle, hade övergått till att undervisa även på modersmålet, men få hade följt efter. De flesta akademiker fortsatte både att föreläsa och att skriva på ett språk som få utom de själva förstod. Den uppenbara fördelen var förstås att de tack vare latin kunde kommunicera med andra lärde över hela kontinenten. Professorerna var i Tyskland de främsta företrädarna för en föreställd europeisk gemenskap av lärda och belästa – den som man på den tiden kallade *res publica litteraria*.¹⁰

För utomstående framstod den akademiska världen likafullt som en sluten miljö. Universiteten beskrevs ofta som en exil för världsfrånvända kufar och pedanter.¹¹ Latinet, menade kritikerna, avskärmade universiteten från det borgerliga livet och gjorde att de lärde kunde dra sig undan insyn och försumma sina skyldigheter mot samhället i stort. Bakom draperiet frodades lärdomshögfärden och en från medeltiden nedärvd skråanda. Förläggaren Friedrich Nicolai beskrev situationen i romanen *Sebaldus Nothanker* från 1773:

Detta lärda småfolk av lärare och studenter, som samlar ungefär 20.000 personer, hyser ett så djupt förakt för de övriga 20 miljoner som har tyska som modersmål att de inte ens bemödar sig om att skriva för dessa, och om de någon gång ändå gör det, så stinker resultatet så illa av studerkammare att ingen vill befatta sig med det. De övriga 20 miljonerna återgäldar föraktet med ointresse, och är knappt ens medvetna om att de lärde finns på denna jord.¹²

Vid denna tidpunkt hade en förändring dock redan påbörjats. Sedan mitten av seklet hade allt fler akademiker valt att skriva på folkspråket. Om-

kring 1780 hade tyskan gått i kapp latinet räknat i antalet böcker som årligen gavs ut i vetenskapliga ämnen. Skiftet fullbordades sedan fort. Tjugo år senare, omkring 1800, var det i stort sett bara en och annan teolog som ännu höll fast vid det som förut varit "lärdomens språk".¹³ När Wilhelm von Humboldt 1809 drog upp planerna för det nya universitetet i Berlin var tyskan sedan länge förstaspråk också inom den akademiska världen.

Uttåget i en bred offentlighet hade skett under inflytande av ideal som fått spridning under 1700-talets andra hälft. Inspirerade av tidens upplysningsidéer hade de lärde kommit att betrakta sig själva som ett förnuftets avantgarde. Deras uppgift skulle hädanefter bestå i att sörja för nationens andliga upprustning. Därför var de också tvungna att tilltala publiken på ett språk som publiken förstod. I *Die deutsche Gelehrtenrepublik* från 1782 låter Friedrich Gottlob Klopstock en tysk akademiker och dennes utländske vän kommentera skeendet. Den senare har märkt att tyskarna numera skriver sina böcker på modersmålet och menar att de sviker den "latinska gemenskap" som "den europeiska lärdomsrepubliken" utgör. "Ni avsöndrar er, och utträder ur detta mångåriga förbund." Hans tyske kollega slår dock ifrån sig kritiken: "Vårt språk har kraft och skönhet, och våra skrifter visar att vi förmår fylla det med innehåll. Vad beträffar utbredningen, så säger våra åldermän, att ingen uppgift kan vara större och mer värdig än den som består i att arbeta för vår nation."¹⁴

Det hade dessutom funnits ekonomiska skäl att överge latinet. Under 1700-talet skulle universitetet inte bara utbilda ämbetsmän. De skulle också bidra till landets välbefinnande. Lärosäten med gott rykte kunde tänkas attrahera studenter från andra tyska stater och många såg i den växande bokmarknaden en möjlighet att öka universitetens dragningskraft. Furstarna försökte ofta förmå professorerna att skriva fler böcker i hopp om att kunna slå mynt av deras litterära celebritet. Folkspråket lämpade sig förstås bättre för detta ändamål. Lärare som gjort succé som skriftställare var prydnader för de lärosäten där de var verksamma och fick studenterna att söka sig dit.¹⁵ Konrad Bornhak påpekar i sin stora historik över den preussiska högskoleförvaltningen från år 1900 att Fredrik den II redan 1768 hade uppmanat universitetslärarna att skriva för en bredare publik än förut och att då använda en "vacker och behagfull stil" samt att anpassa sina alster efter tidens "smak och mode".¹⁶ Möjligheterna att uppfylla dessa krav skulle förstås ha varit små ifall de fortsatt att skriva på latin.

Folkspråket var från början följaktligen en källa både till statsinkomster och till andlig förnyelse. Kommersiella och intellektuella intressen tycktes peka i samma riktning. Snart nog tvingades dock de lärde inse att så inte alltid var fallet. Mycket av den besvikelse som kom att präglade debatten om vetenskapens roll i samhället mot slutet av 1700-talet härrörde ur erfaren-

heten att lärdomen nu hade förvandlats till en vara på en marknad och att kvaliteten på utbudet därför delvis berodde på vad konsumenterna efterfrågade.

”En viss ton av popularitet”

Så vad efterfrågade då konsumenterna? Hur långt kunde de lärde gå i sin föresats att skriva för en bredare publik utan att för den skull göra avkall på traditionella akademiska dygder och vetenskapliga grundkrav?

Frågor av detta slag diskuterades flitigt kring sekelskiftet 1800. En vanlig uppfattning när man såg tillbaka var att latinets avskaffande hade berett vägen inte för upplysning och vetenskapliga framsteg utan för en allmän intellektuell underbudskonkurrens. Johann Georg Schlosser tog upp ämnet i *Ueber Pedanterie und Pedanten* från 1787. Schlosser invände här mot den länge vanliga bilden av *die Gelehrte* som världsfrånvända kufar och pedanter. Med latinets avskaffande hade det förhänge bakom vilket de lärde förut avskärmat sig slutgiltigt skjutits åt sidan. Akademikern var numera en ”världsman” och hans publik bestod inte bara av andra lärde utan därtill av ”hovkavaljerer” och ”fruntimmer”. Enligt Schlosser hade locktonerna från denna tvekönade galanta publik haft ett skadligt inflytande på vetenskapen och de akademiska miljöerna. För honom var det uppenbart att de hade motverkat ett ”fritt, öppet och manligt” sanningsökande.¹⁷ De nya läsarnas intresse för vad som tilldrog sig i vetenskapens värld hämtade näring inte ur äkta vetgirighet utan ur en ytlig nyfikenhet och sensationslystnad. De lärde frestades att krydda sina skrifter med allt djärvare rön och resonemang. ”Det inses lätt att en vetenskapsutövare som ger sig i lag med publiken också kommer att sträva efter att vara publiken till lags [och] att underhålla dem varifrån han får sitt underhåll.”¹⁸

Schlossers text rymmer flera teman som återkom i diskussionen. Att latinmurens fall innebar att också kvinnor kunde ta del av vetenskapens rön var något som ofta påtalades. Flera skribenter talade förklenande om den vetenskap som var avsedd för den bredare publiken och försåg den då gärna med typiskt feminina attribut. I *Föreläsningar om metoden för akademiska studier* från 1802 klagar Schelling över att ”en viss ton av popularitet” nyligen har avsatt spår även inom de mest avancerade vetenskaperna och att nyare akademisk litteratur därför ofta utmärks av en ”fjäskig grundhet” och ”förbindlig ytlighet” samt av en ”slapphet som inte är alltför nogräknad med begreppen”. Visste man inte bättre skulle man kunna tro att själva ”syftemålet med den akademiska bildningen inskränkte sig till att av de högre vetenskapernas vin smaka blott så mycket som man i all anständighet skulle kunna erbjuda också en dam”.¹⁹

En vanlig diagnos var kort sagt att marknaden gav företräde åt det yt-

liga och lättsmälta snarare än åt det grundliga och genomtänkta, att den premierade det kvinnliga och fladdrigt känslomässiga framför det manliga och välfokuserat stringenta. Istället för att leda och upplysa sin galanta och till stora delar feminina publik lät sig många skribenter städslas av densamma i utbyte mot pengar och publicitet. Omständigheterna presade dem att anpassa sig efter läsarnas önskemål. Den som av omsorg om vetenskapen vägrade att delta i detta spel gick miste om inkomster samtidigt som framtidsutsikterna för kolportörer och mindre nogräknade kolleger var ljusa. Lärdomen hade förvandlats ett rent geschäft, klagade en anonym skribent i *Neue deutsches Magazin* 1801. ”Utän att förbereda sig och utan att studera skrider [dagens skriftställare] till verket, han arbetar snabbt och flyktigt, och låter andras omdömen gälla för egen forskning. [...] Verkligt nyttiga och grundligt lärda verk finner dock få köpare, och inbringar inte tillnärmelsevis så stora honorar som de verk vilka färdigställs inom loppet av ett par timmar.”²⁰

En annan författare som oroades över utvecklingen var Johann Gottlieb Fichte. I *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters* från 1806 diskuterar Fichte vad bokmarknadens snabba tillväxt har inneburit för spridandet av vetenskapen. Enligt Fichte kan man genom historien följa hur olika epoker har avlöst varandra. ”Varje möjlig tidsålder strävar efter att omfatta och genomtränga hela släktet och endast i den mån detta lyckas har tidsåldern presenterat sig.”²¹ När Fichte betraktar sin samtid kan han konstatera att mänskligheten står i begrepp att inträda i *vetenskapens tidsålder*. För att så ska ske måste dock ”hela släktet” på ett eller annat sätt bli delaktiga i vetenskapen. De lärdes ansvar består i att gå före och visa vägen. Problemet är bara ett: tryckpressen, deras främsta redskap, tjänar numera andra makter. Enligt Fichte har bokmarknaden och kravet på ständig tillförsel av nya skrifter försvårat snarare än underlättat de lärdes uppgift. Människor läser mer än någonsin men utan omdöme och urskiljning. Konkurrensen om läsarna gör att skriftställarna i sin tur skriver fortare än de hinner tänka. Många lockas att ta genvägar till ära och berömmelse. Tryckpressen tjänar inte längre vetenskapen utan charlataneriet och okunskapen. ”Tidsåldern kan inte längre läsa och därför är allt skriftställarskap förgäves.”²²

Många bedömare var sålunda överens om att lärdomen nu befann sig i kris och att denna kris berodde mindre på en oförmåga hos dem som forskade och skrev än på bristande kapacitet i mottagarledet. Det var läsarna snarare än skriftställarna, vetenskapens konsumenter snarare än dess producenter, som var källan till de problem man iakttog. Historikern Paul Ferdinand Friedrich Buchholz sammanfattade problemet kärnfullt i en uppsats som stod att läsa i *Eunomia* 1801. ”Läsare och skriftställare är med nödvändighet varandras korrelerat; där de förra inte duger till något

är inte heller de senare något att ha.”²³ Vetenskapens utveckling tycktes så slutgiltigt ha underställts lagen om tillgång och efterfrågan. Den entusiasm som först hade beledsagat de lärdes uttåg i offentligheten hade fram emot sekelskiftet 1800 ersatts av frustration och besvikelse.

”Förbättra läsarna . . .”

Hur skapas då egentligen en publik? ”Produktionen skapar inte bara ett material åt behovet utan också ett behov åt materialet”, skriver Marx i *Grundrisse*. Den måste åstadkomma ”inte bara ett objekt för subjektet utan också ett subjekt för objektet”.²⁴ När latinväggen som förut omgärdat de tyska universiteten sköts åt sidan i slutet av 1700-talet resonerade hoppfulla akademiker som om behovet av lärda skrifter på folkspråket redan förelåg. Det var som om de föreställde sig att det existerade en hel kader av presumtiva läsare som länge hade bidat sin tid i kulisserna och som nu stod beredda att ta steget ut därifrån så snart någon tilltalade dem. Problemet som de snart blev varse var att den bild de hade gjort sig av *das Publikum* inte stämde överens med verkligheten. Mötet med ”nationen” utföll inte som de hade förutsett. *Objektet* förelåg nu i form av en vetenskaplig litteratur på folkspråket. Men avnämaren i andra änden, *subjektet* i Marx terminologi, förstod inte att efterfråga och värdesätta det.

Härav kraven på fostran och vägledning. Slutsatsen som många nu drog var just att man måste bearbeta läsarna för att förmå dem att uppskatta den nyttiga och lärrika litteraturen. Läsarna måste lära sig att läsa på riktigt. Förläggaren Johann Karl Phillipp Spener beskrev uppgiften i en text i *Berlinische Monatschrift* 1784. Han försvarade sig där mot filosofer och pedagoger som kritiserat honom och hans kolleger för girighet och för att tjäna pengar på lättsålt skräp. Han riktade sig till denna grupp med en appell: ”Förbättra läsarna så kommer också skriftställarna att förbättras! [. . .] Det är Ni mina Herrar filosofer, pedagoger och folkuppfostrare, det är Ni som bör ta ert ansvar och förbättra läsarnas smak och förstånd, och därmed se till att de missfoster som det tyska skriftstället numera frambringar upphör att intressera människor.”²⁵

Många grep sig nu verkligen an denna uppgift. Föresatsen att korrigera allmänhetens läsvanor gav kring sekelskiftet 1800 upphov till en rad skrifter och åtgärdsförslag. En som engagerade sig i frågan var förstås Johann Gottlieb Fichte. I *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters* härleder Fichte som vi sett vetenskapens förmenta kris ur bristen på kompetenta och omdömesgilla läsare. Efter denna diagnos vill han redogöra för hur man bör läsa och framför allt hur man bäst tar sig an den vetenskapliga lektyren. Syftet med detta slags läsning är enligt honom detsamma som syftet med vetenskapen själv, nämligen att generera kunskap. Operationen

fordrar ett stort mått av självdisciplin. Mellan raderna frammanar Fichte den i hans samtid vanliga bilden av en feminin läsart och använder denna som en underförstådd kontrast. Den som läser, skriver han, får inte "passivt ge sig hän åt författaren."²⁶ Känslor och inlevelse ska hållas i schack. Läsaren ska bemäktiga sig författaren *på sina villkor* och inte låta sig förföras. Fichte anbefaller här en annan rollfördelning i umgänget mellan läsare och författare än den han uppfattar som gängse. Hos honom är det läsaren som är den aktiva parten. Boken är snarast att likna vid ett stycke natur som ska utsättas för en rigorös analytisk dissektion. "Liksom naturen inom naturforskningen ska utfrågas av experimentatorn, och då inte tillåtas att tala fritt utan förmås att besvara de frågor den föreläggs, ska författaren underkastas ett ändamålsenligt och väl planlagt experiment av läsaren."²⁷

Fichte förklarar vidare hur detta ska gå till. Först läses hela verket översiktligt. Läsaren bildar sig nu en ungefärlig bild av vad författaren vill förmedla. Detta underlättar förståelsen då han sedan återupptar läsningen och går igenom verket i detalj. Under den andra genomläsningen försöker han först frilägga hur författaren definierar sitt objekt och de centrala begreppen. I början av en undersökning är objektet ännu delvis obestämt, eftersom en slutgiltig bestämning inte kan föreligga förrän undersökningen är genomförd. Läsaren har dock alltid en viss förförståelse av det författaren skriver om och denna förförståelse inbjuder nu till jämförelser. Finns det viktiga aspekter som författaren inte beaktar? Finns det alternativa definitioner och hur skiljer sig dessa från författarens? Läsaren fortsätter sedan framåt i texten under det att han ger akt på hur ämnet utvecklas och i vilken utsträckning författaren lyckas förbinda de olika delarna och tankeleden till en helhet. För att vara säker på att han inte förbiser eller glömmer något bör läsaren alltid ha en penna till hands och kontinuerligt dokumentera de olika stegen på papper. Efteråt kan han då rekapitulera undersökningen "såväl framlänges som baklänges" för att lättare få syn på eventuella motsägelser. "Det är uppenbart", skriver Fichte, "att man på det här sättet ofta nog förstår författaren bättre än författaren förstår sig själv."²⁸

För Fichte är läsandet idealt sett således en vetenskaplig verksamhet i egen rätt. Då han ovan jämför läsakten med ett naturvetenskapligt experiment ska detta inte fattas metaforiskt. Det är i båda fallen samma typ av aktivitet fastän den riktar sig mot olika föremål. Studieobjektet, vare sig det är en bok eller ett stycke natur, måste alltid betvingas av ett subjekt och målmedvetet bearbetas av förnuftet. Relationen mellan författaren och läsaren är därför inte den vi föreställer oss mellan en (aktiv) avsändare och en (passiv) mottagare – lika litet som Fichte skulle gå med på att man inom naturvetenskapen endast registrerar sinnesdata som härrör från

en av subjektet oberoende materia. När Fichte förebrår den samtida publiken för att den inte längre kan läsa avser han just det faktum att den låter sig förföras och passiviseras av litteraturen i stället för att bemästra densamma och låta den fungera som en sporre för förnuftsmässig aktivitet. Författarna bidrar i sin tur till utvecklingen genom att förse läsarna med böcker som ytterligare befrämjar denna undergivenhet. Bokmarknadens utbredning bidrar under dessa förutsättningar inte till mänsklighetens utveckling utan till en fortskridande andlig utarmning (och feminisering vill man tillägga). Dåliga läsare ger dåliga böcker och dåliga böcker ger i sin tur ännu sämre läsare. Att lära publiken att läsa *på riktigt* var därför en uppgift av yttersta vikt. Fichtes målgrupp var ytterst ”hela släktet”.

En hermeneutik för alla

Fichte var som nämnts inte ensam om att identifiera behovet av nya läsvanor. Pastorer, pedagoger och alla tänkbara opinionsbildare talade vid den här tiden indignerat om det utbredda läsmisshuset och om hur man kunde att stävja det. Publikens aptit på ny litteratur hade lockat allt fler att pröva lyckan som skriftställare, inte minst kantstötta akademiker och universitetsstudenter på obestånd, påstod somliga. Kritikerna talade om ett veritabelt läsraseri (*Lesewut*) och om en urskillningslös skriftproduktion (*Vielschreiberei*) och framhöll gärna att ingen upplysning var möjlig utan ansvarsfull gallring.²⁹ Ifall förläggarna nu inte tog ansvar måste någon annan göra det. En mer rigorös censur kunde då vara ett alternativ.³⁰ De skribenter som figurerar i den här undersökningen valde dock en annan väg. ”Publiken, som till största delen består av vanliga människor, är en våldsamt kraft, vilken inte så lätt låter sig tvingas och behärskas med våld, men väl genom klokhets och gradvis lärande och lydnad”, påpekade teologen och geografen Anton Friedrich Büsching.³¹ Istället för att kräva att staten skulle ingripa och begränsa utbudet grep sig dessa författare an uppgiften att styra efterfrågan. Inte censur utan undervisning i läskonst var för Fichte och likasinnade vägen framåt.

En intressant pedagogisk vägvisare till den goda läskonsten är den som professorn i juridik Johann Melchior Beseke 1786 skrev för upplysningsorganet *Deutsches Museum* under rubriken ”Ueber Lektüre und Selbststudium”. Beseke betonar här att böcker alltid ska användas som en källa till visdom och inte som ett medel för förströelse. För den oerfarne är det dock svårt att avgöra vilken lektyr som förtjänar ett ingående studium. Beseke uppmanar honom (adressaten är en han) att rådfråga ”en lärd vän”. Efter att av denne ha fått reda på vilka titlar som är nyttiga och lärorika inleder han så själva läsakten. Goda böcker läses alltid två gånger, klaggör

Beseke. Den första läsningen sker i ett tillstånd att fullständig koncentration. Läsaren avskärmar sig från världen omkring och utestänger allt som hotar att avleda hans uppmärksamhet från boken. Han läser sakta, stannar upp, tar sig tid att begrunda.³²

Efter den första genomläsningen ber han så sin vän om tips på lämplig bredvidlitteratur. Innan han fortsätter tar han nu reda på så mycket han kan om boken och författaren:

Denna bakgrundskunskap innefattar den tid då författaren levde eller allttjämt lever, hans livsvillkor och de faktorer som fick honom att skriva boken, likaså bokens relation till andra böcker av samma slag, dels sådana böcker som var aktuella i författarens samtid, men dels även senare verk, samt slutligen på vad sätt boken anses unik och egenartad.³³

Enligt Beseke är detta slags kunskap mycket värdefull. Ju mer man lär sig om boken och dess författare, desto större aktning känner man för det man läser, och det är i sin tur ”utomordentligt nyttigt” för förståelsen.³⁴

Läsaren drar sig härefter på nytt undan omvärlden, den här gången med en penna till hands. Långsamt tar han sig fram i texten och nedtecknar sådant han finner viktigt i en särskild anteckningsbok. Detta hjälper honom att i efterhand rekapitulera vad han tänkt och vad han lärt sig. Enligt Beske kommer man inte att kunna undgå att förvärva en tillförlitlig kunskap om många ting ifall man följer dessa råd. Den som noga studerar de böcker han blivit anvisad av en lärd vän kommer slutligen själv att förvärva lärdom. Ett långvarigt umgänge med kvalificerad litteratur kan då rentav kompensera för frånvaron av akademiska studier: ”På detta sätt kan man inhämta de vetenskaper som man kanske försummat tidigare i livet och genom självstudier blir man i så fall en självlärd (*autodidactus*).”³⁵ För Beseke var boken ett universitet i egen rätt. Det förutsatte dock att man förstod att läsa den på rätt sätt och inte blott för nöjes skull.

Beseke och många andra författare som när det begav sig undervisade publiken i läsandets konst är idag bortglömda. Kantadepten Johann Adam Bergk och dennes *Die Kunst, Bücher zu lesen* från 1799 tillhör undantagen och omnämns tämligen ofta modern historisk forskning.³⁶ Bergk tar i den aktuella skriften upp fler sorters böcker och går igenom genre för genre. Huruvida en bok är nyttig och lärorik beror enligt honom inte bara på boken utan också på hur erfaren läsaren är i utgångsläget. För den oerfarne kan även enklare litteratur vara en källa till nya insikter. Liksom Fichte är dock Bergk tydlig med att litteraturens uppgift är att sporra anden till ”självverksamhet”. Bergk beskriver böcker som ”läroanstalter” där läsaren tränar och utvecklar sina andliga förmågor. Med tiden tar sig den läsande an alltmer krävande litteratur och förverkligar därmed också sin inneboende förnufts natur. Hon lämnar sin oreflekterat sinnliga exis-

tens bakom sig och höjer sig till det tillstånd som Bergk i Kants efterföljd kallar för ”myndighet”.³⁷ Uppgiften att förvärva ett konstfullt läsande är för Bergk rentav en oeftergivlig moralisk plikt. ”Att läsa en bok endast i syfte att fördriva tiden är högförräderi mot mänskligheten.”³⁸

Bergk skriver utförligt (hans bok omfattar drygt 400 sidor) om hur man tar sig an alltifrån olika typer av romaner till ”sorgespel”, ”lustspel”, ”skådespel”, och ”dikter”, och slutligen även vetenskaplig litteratur inom teologi, medicin, juridik och filosofi, varvid ett särskilt kapitel reserveras för läsinstruktioner till Kants skrifter. Dispositionen (från riddar- och spökromaner, via dramatik och poesi till vetenskapliga verk) är möjligen tänkt att spegla den bildningsresa som Bergk tänker sig att läsaren genomgår i det att hon successivt lär sig att uppskatta alltmer kvalificerad lektyr. Romanerna skulle i så fall vara att betrakta som ett slags förnuftets grundskola som förbereder läsaren för de högre nivåerna och ett slutligt inträde i *das gelehrte Publikum*.

Bergk förklarar i likhet med Fichte och Beseke att all litteratur som förtjänar att läsas förtjänar att läsas noga, inte bara en utan flera gånger, och alltid med en penna nära. Därtill måste sättet att läsa alltid anpassas efter genre och när det gäller den vetenskapliga lektyren dessutom efter dess studieobjekt och kunskapsanspråk. Högst i vetenskapernas hierarki placerar Bergk filosofin då denna har till uppgift att utforska de begreppsmässiga förutsättningarna även för de övriga vetenskaperna. Filosofiska böcker läser man inte för att lära sig något utantill utan för att aktivera anden, skriver han. Tillvägagångssättet måste då vara strikt metodiskt. ”Varje experiment som författaren till en bok gör måste vi upprepa inom oss själva för att kunna pröva och erfara sanningen i det som står”, förklarar Bergk.³⁹ Läsaren deltar aktivt i den undersökning författaren utför. Med tiden uppövar han sin intellektuella omdömesförmåga och lär sig att skilja det som är djupt och insiktsfullt från det som bara är yta och bländverk; han lär sig var gränserna går för vad en människa kan veta. Han erhåller så också en måttstock som han kan använda vid studiet av andra vetenskapliga verk. Bergk instruerar sin läsare hur de ska ta sig an böcker i teologi, juridik, medicin, historia och fysik. Han redogör inte bara för hur man bör läsa de centrala verken inom respektive ämne; han ger också tips på vad man bör läsa och i vilken ordning. En bok är för Bergk en läroanstalt och ett lättjefullt läsande ett missbruk av den andliga kraft som gör människan till människa.

Besekes och Bergks beskrivningar av det goda läsandet påminner ibland om moderna läroböcker i texttolkning. Jag vill inte ge intryck av att den läsart de förordade var helt och hållet ny. Ett idogt excerperande hade t.ex. länge odlats i akademiska miljöer.⁴⁰ Men bortser man från Besekes uppmaning till läsaren att ta hjälp av en lärd vän, som kan erinra mer om ett

förmodernt patronatskap, är den metod som förordas (inte minst kravet på inlevelse och kontextualisering) ändå slående lik den som humaniorastudenter vanligen får lära sig än idag. Den som någon gång läst till exempel litteraturvetenskap eller idéhistoria identifierar förmodligen tillvägagångssättet som hermeneutiskt. (Friedrich Schleiermacher, den moderna hermeneutikens fader, var i förbigående sagt generationskamrat med de skribenter som här har behandlats.) Som ovan framgått var Bergks och Besekes läskonst dock inte tänkt att reserveras enbart för tolkningsövningar i akademiska seminarierum. Fastän man kan förutsätta att skrifter av det slag jag behandlar i denna i studie sällan diskuterades utanför den bildade elitens salonger var rekommendationerna som sådana inte reserverade för en litterärt intresserad borgerlighet. Föresatsen var att sprida detta sätt att läsa så brett som möjligt. Idealt sett handlade det om en hermeneutik för alla.

”Att endast värdesätta och lyfta fram det bästa”

Man kan i efterhand förundras inte bara över den energi som somliga investerade i detta projekt utan också över de förhoppningar som de av allt att döma knöt till detsamma. Frågan är förstås hur man tänkte sig att läsarnas fostran skulle omsättas i praktiken. Var skulle utbildningen i det goda läsandets konst äga rum? Under vems uppsyn och i vilka former?

Beseke förlitar sig som vi sett på den enskilde läsarens egna drivkrafter och uppmanar denne att ta hjälp av en lärd vän. Möjligen tänker han sig att de i samtiden allt vanligare privata lässällskapen ska kunna underlätta den typen av kontakter. Flera författare gick dock längre än så och argumenterade för statliga insatser. Biblioteken måste se över sina samlingar och hänvisa låntagarna inte till lättviktig förströrelselitteratur utan till verkligt lärorika verk, menade vissa. Andra framhöll att det var nödvändigt att mobilisera skol- och utbildningsväsendet för uppgiften. I artikeln ”Ueber die Kunst gut zu lesen”, som stod att läsa i *Der neue Teutsche Merkur* 1792, förklarade en anonym författare att uppgiften var så viktig att alla borde tränas i ett omsorgsfullt läsande redan från tidiga skolår. ”Det goda läsandets konst bör inte bara läras ut i akademiska föreläsningssalar utan redan i skolorna borde pojkar och flickor få en välavvägd undervisning i detta.”⁴¹

En annan som engagerade sig i den här frågan var professorn i juridik Johann Friedrich Reitemeier. I boken *Ueber die höhere Cultur, deren Erhaltung, Vervollkommnung und Verbreitung im Staat* från 1799 diskuterar Reitemeier hur man bäst understödjer intresset för den goda och nyttiga lektyren och samtidigt hindrar spridningen av den dåliga. Eftersom det enligt honom ligger i statens intresse att sörja för medborgarnas utbild-

ning bör läsarnas fostran inte i första hand vara en privat utan en offentlig angelägenhet. Enligt Reitemeier kan det snabbt växande utbudet av nya skrifter ge intryck av att litteraturen och lärdomen blomstrar av egen kraft. Så förhåller det sig dock inte alls, menar han. De flesta läser utan plan och utan eftertanke; de har ingen förmåga att avgöra vad som är gott och nyttigt och låter valet av lektyr styras av nycker och ingivelser. ”Offentliga anstalter skulle därför kunna åstadkomma mycket för att underlätta litteraturens rätta bruk och för att befrämja ett mer ändamålsenligt läsande. Bokläsandets fördelar skulle på detta sätt nå större spridning och inte längre styras enbart av läsarnas böjelser och idiosynkrasier.”⁴²

I första hand tänker sig Reitemeier att det goda läsandets konst ska läras ut vid gymnasier och universitet och att detta slags undervisning ska komplettera de reguljära studierna. Lärarna ska övervaka studenterna och leda dem rätt i deras val av lektyr. Tankar och tolkningar ventileras i enskilda samtal där läraren kan förmå studenterna att tränga djupare in i lektyren och på så sätt underlätta för dem att uppöva en mer kvalificerad omdömes- och urskiljningsförmåga. Därmed hjälper läraren inte bara den enskilde studenten utan bidrar indirekt även till att motverka offentlighetens annars förestående förfall. ”Fastän skriftställeriets utbredning kan tyckas skadlig skulle vi inte ha anledning att beklaga oss ifall man ur mängden av andliga alster verkligen förstod att endast värdesätta och lyfta fram det bästa.”⁴³

Det är inte min avsikt att här undersöka i vilken utsträckning de idéer som Reiteimeier och andra formulerade verkligen omsattes i handfast pedagogisk praktik. 1800-talets första hälft kom i Tyskland att präglas av omfattande utbildningspolitiska reformer. Skol- och universitetsväsendet byggdes ut och genomgick stora inre förändringar. Att följa denna utveckling och se i vad mån det goda läsandets konst verkligen kom att avsätta spår i den undervisning elever och studenter nu erhöll vore ett ämne för en egen studie. Reitemeier och andra var under alla omständigheter överens inte bara om att en sådan undervisning hädanefter var nödvändig utan också om vilka värden och kompetenser den skulle befrämja. En målmedveten lästräning skulle inte bara underlätta för den enskilde att höja sig ur okunskap till insikt och bildning. Fostrandet av goda läsare skulle också skapa förutsättningar för en vetenskapens och kulturens fortsatta blomstring. En lärd offentlighet bestod när allt kom omkring inte bara av skickliga vetenskapsmän och skriftställare. Den fordrade även kompetenta läsare. Det räckte inte med att disciplinera lärdomens producenter. En minst lika viktig uppgift bestod i att bearbeta dess presumtiva konsumenter.

Protektionismens återvändsgränd?

Universitetens dörrar mot omvärlden skulle med tiden slutas igen, om än aldrig stängas helt. Förvisso hade de aldrig stått på vid gavel. Fastän vetenskapliga verk nu skrevs på folkspråket var de i realiteten inte självklart tillgängliga för var och en. Då Kant 1794 fick utstå reprimander från censuren på grund av *Religionen inom det rena förnuftets gränser* försvarade han sig med argumentet att boken på grund av sin stil ändå inte var tillgänglig för den breda läsekretsen utan endast avsedd för en trängre krets av lärda.⁴⁴ Problemet, som många såg det, var dock att det med tiden skulle bli allt svårare att upprätthålla detta slags gräns och bevara den lärda litteraturens särställning under de förutsättningar som uppstått efter latinets avskaffande. Det man fruktade var som vi sett inte främst att de okunniga skulle läsa sådant de inte förstod utan att de lärde själva skulle frestas att gå denna publik till mötes.

I inledningen till denna delstudie beskrev jag alternativet till den typ av publikfostran jag här har studerat i termer av akademisk protektionism. Innan jag sätter punkt för denna delstudie finns det anledning att kort återvända till detta ämne. Istället för att vända sig utåt mot publiken handlade det här om att skapa mer insynsskyddade fora för lärda åsiktsutbyten. Johann Georg Schlosser, som jag citerat ovan, resonerar just så i *Über Pedanterie und Pedanten*. Enligt honom har de lärda män som velat vinna anseende utanför akademien tvingats dagtinga med sitt vetenskapliga samvete och i praktiken övergett det samtal som förr alltid fördes innanför universitetets väggar. Därmed har publiken fått inflytande inte bara över hur vetenskapen kommuniceras utan också över hur den produceras. Schlosser uppmanar därför de lärde att visa större aktsamhet i sitt umgänge med publiken och att på nytt prioritera mer kollegiala fora:

Det är hög tid att de lärda ståndets företrädare bemödar sig att motverka det förakt som hotar dem och deras vetenskaper och åtgärdar de fel som de med godmodigt lättsinne förorsakat. [...] För det första tänker jag mig att de åter måste börja undanhålla publiken sina vetenskaper, särskilt sina lärda arbeten.⁴⁵

De lärde måste sluta att fika efter uppskattning från en oinvidig allmänhet och i gengäld ägna mer tid åt att själva granska varandras prestationer, lyder Schlossers slutsats. De måste mötas i samtal ansikte mot ansikte och inte som konkurrenter på en marknad där rivaliteten lätt leder till missunnsamhet och fiendskap. Först efter att de underställt sina rön en intern vetenskaplig prövning bör de överväga om och i så fall hur de ska göras tillgängliga för fler. Det är inte främst resultaten av sitt arbete de lärde bör undanhålla dem där ute. Det viktiga är att de inte låter begäret efter

publikens gillande och applåder påverka själva arbetsprocessen och slutprodukternas kvalitet. ”Inget kan avhjälpa detta [sorgliga tillstånd] förutom att de lärde på nytt sluter sig mot omvärlden och stöter ut publiken ur sin krets.”⁴⁶

Schlossers budskap kan låta reaktionärt. ”Det må vara hänt att man förr i världen drev [pedanteriet och avskildheten] för långt”, medger han. ”Men att man i vår människovänliga tid låter publiken ta del av allt [...] synes mig ändå vara oändligt mer skadligt för vetenskapen än forna tiders förvisso något pedantiska återhållsamhet.”⁴⁷ Lika gärna kunde man dock betrakta detta som framåtsyftande. Idag är vetenskapen i hög grad beroende av fora dit allmänheten inte har tillträde. I det avseendet befinner vi oss i förlängningen av en utveckling som sköt fart på allvar först en bit in på 1800-talet. Vetenskapliga facktidsskrifter var i slutet av 1700-talet alltså ovanliga. Numera gängse akademiska praktiker av mer esoteriskt slag som vetenskapliga konferenser och *work shops* var på det hela taget okända företeelser. Då Schlosser insisterar på behovet av att avgränsa vetenskapen utåt pekar detta därför inte bara bakåt mot en tid då de lärde ännu skrev sina verk på latin utan också framåt mot vår egen tid, då vetenskapens nya världsspråk är en styligt och ofta omotiverat teknisk akademikerengelska. Trots att många anslagsgivare idag ställer krav på *open access* är många texter inlåsta bakom elektroniska betalväggar som lekmän i allmänhet varken har råd eller intresse av att forcera. Det gäller även för traditionella humanistiska bildningsämnen som historia och litteraturvetenskap. Det verkligt sorgliga är att nedladdningsstatistiken visar att många av dessa texter knappt läses alls. En akademikers publik består idag ofta inte ens av andra akademiker. Det är lätt att känna sig nedslagen av detta faktum och undra vem dagens humanistiska forskare tänker sig att de skriver för. Kanske har vi anledning att begrunda de varningens ord professor Buchholz en gång adresserade till sina samtida: ”Läsare och skriftställare är med nödvändighet varandras korrelerat; där de förra inte duger till något är inte heller de senare något att ha.”

Noter

1. Förslaget att återinföra latinet framfördes som sagt inte ofta, men det förekom, se t.ex. aritkeln ”Mittel und Vorschläge, die Menge derer zurückzuhalten, die sich jetzt aus den niedern Ständen, ohne natürlichen Beruf zum Studiren auf Universitäten, und auf die Stände der Gelehrten eindrängen”, *Deutsches Museum*, 13 (1797), 80–94, se särskilt 92 ff. Vad beträffar uppvärderingen av den muntliga samtalskulturen innanför universitetets väggar, se t.ex. Cristoph Meiners, *Schutzschrift für den Stand und die Lebensart der Professoren*, i dens. *Vermischte philosophische Schriften* 3 (Leipzig: Wegandischen Buchhandlung, 1773), 115–163.

2. Johann Christoph Greiling, *Theorie der Popularität* (Magdeburg: Keil, 1805). För

en diskussion av Greilings artikel, se Holger Dainat, ”’meine Göttin Popularität’. Programme printmedialer Inklusion in Deutschland 1750–1850”, i red. Gereon Blaseio, Hedwig Pompe & Jens Ruchatz, *Popularisierung und Popularität*, red. (Dumont: Köln, 2005), 43–62.

3. Jag skriver vanligare, inte att publikationsformen uppfanns först under 1800-talet. En systematisk undersökning av det vetenskapliga tidskriftsväsendets utveckling i det tyskspråkiga Europa återstår alltså att skriva, men viktiga delar har kartlagts t.ex. i Sigrid Stöckel, Wiebke Lisner & Gerlind Rüve (red.), *Das Medium Wissenschaftszeitschrift seit dem 19. Jahrhundert. Verwissenschaftlichung der Gesellschaft, Vergesellschaftung von Wissenschaft* (Stuttgart: Franz Steiner, 2009); samt av Otto Dann, ”Vom Journal des sçavans zur wissenschaftlichen Zeitschrift”, i red. Bernhard Fabian & Paul Raabe, *Gelehrte Bücher vom Humanismus bis zur Gegenwart* (Wisebaden: Harrassowitz, 1983), 63–80.

4. Se t.ex. Thomas Broman, ”The Habermasian Public Sphere and ’Science in the Enlightenment’”, *History of Science* 36 (1998), 123–150; se också Peter Josephson, ”Hotet från autodidakten. Böcker, självstudier och universitetets förvandling till forskningsanstalt”, i red. Peter Josephson och Thomas Karlsohn, *Universitetets gränser* (Göteborg: Arche press, 2019), 61–93.

5. De flesta studier som föreligger på detta område berör dock tiden strax efter den period som jag fokuserar på och behandlar det vi idag kallar populärvetenskap. Se t.ex. Andreas Daum, *Wissenschaftspopularisierung im 19. Jahrhundert. Bürgerliche Kultur, naturwissenschaftliche Bildung und die deutsche Öffentlichkeit, 1848–1914* (München: Oldenbourg, 1998), liksom Petra Boden & Dorit Müller (red.), *Populäres Wissen im medialen Wandel seit 1850* (Kadmos: Berlin, 2009).

6. Diane Phillips, *Acolytes of Nature: Defining Natural Science in Germany 1770–1850* (Chicago: The University of Chicago Press, 2012). Skälet till att jag särskilt nämner Phillips studie är att den har ett jämförelsevis långt tidsperspektiv och inkluderar även min undersökningsperiod.

7. Delar av den debatt jag går igenom nedan har behandlats förut, men då företrädesvis med avseende på vad den betydde för estetikens och skönlitteraturens utveckling. Litteraturvetare intresserade sig för ämnet inte minst på 1980- och 90-talen. Se t.ex. Rakefet Sheffy, ”The Eighteenth Century German ’Trivialroman’ as Constructed by Literary History and Criticism”, *Texte: Revue de Critique et de Théorie Littéraire*, 12 (1992), 197–217; Martha Woodmansee, *The Author, Art and the Market: Rereading the History of Aesthetics* (New York: Columbia University Press, 1994), 87–102. Ingången i den här typen av studier är inte sällan anakronistisk i det att man förbiser att ”litteratur” förr var en bredare kategori än idag och inte specifikt avsåg det vi kallar skönlitteratur. Många författare som deltog i diskussionen preciserade som vi ska se att de talade om lärdom och vetenskap.

8. Ett klassiskt verk på området är Rolf Engelsing, *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800* (Stuttgart: Metzler, 1974), varifrån den sedermera vanliga om än ofta problematiserade distinktionen mellan ”intensivt” och ”extensivt läsande” härrör. Mest känd är dock sannolikt Roger Chartier, som tillsammans med Guglielmo Cavallo dessutom står som redaktör för vad som kan betraktas som översiktsverket framför andra på fältet. Se Chartier och Cavallo, *A History of Reading in the West* (Cambridge: Polity Press, 2004).

9. Peter Josephson, ”Böcker eller universitet. Om ett tema i tysk utbildningspolitisk debatt kring 1800”, *Lychnos* (2009), 177–208; samt Chad Wellmon, *Organizing*

Enlightenment: Information Overload and the Invention of the Modern Research University (Baltimore: John Hopkins University Press 2016).

10. Om begreppet "de lärdes republik" och relationen mellan universitet och offentlighet, se t.ex. Heinrich Bosse, "Die gelehrte Republik", samt och Rudolf Stichweh: "Universität und Öffentlichkeit. Zur Semantik des Öffentlichen in der frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte", i red. Hans-Wolf Jäger, "*Öffentlichkeit*" *im 18. Jahrhundert* (Göttingen: Wallstein, 1997), 51–76 resp. 103–116. Se även Phillips, a.a., 27–59.

11. Gunter E. Grimm, *Letternkultur. Antigelehrtes Dichten und Wissenschaftskritik zwischen Renaissance und Sturm und Drang* (Tübingen: Niemeyer, 1998).

12. Friedrich Nicolai, *Das Leben und die Meinungen des Herrn Magister Sebaldus Notbunker*, Bd. 1 (Berlin & Stettin: Nicolai, 1773), 121.

13. Jürgen Schiewe, *Öffentlichkeit. Entstehung und Wandel in Deutschland* (Paderborn & München: UTB, 2004), 145ff. Se också Uwe Pörksen, "Der Übergang vom Gelehrtenlatein zur deutschen Wissenschaftssprache. Zur frühen deutschen Fachliteratur und Fachsprache in den naturwissenschaftlichen und mathematischen Fächern (ca. 1500–1800)", i red. Jürgen Schiewe, *Zur Geschichte deutscher Wissenschaftssprachen* (Berlin: de Gruyter, 2020), 202–232.

14. Friedrich Gottlob Klopstock, *Die deutsche Gelehrtenrepublik* [1782], i dens. *Werke und Briefe. Historisch-kritische Ausgabe*, 7:1, red. Elisabeth Höpker-Herberg & Rose-Maria Hurlbusch (Berlin: de Gruyter, 1975), 128f.

15. Peter Josephson, "Publicitetens politiska ekonomi. Introduktionen av skriftstälarskap som merit vid tyska universitet 1750–1820", *Lychnos* (2014), 81–104.

16. Konrad Bornhak, *Geschichte der preussischen Universitätsverwaltung bis 1810* (Berlin: de Gruyter, 1900), 148.

17. Johann Georg Schlosser, "Ueber Pedanterie und Pedanten", i dens. *Kleine Schriften Th. 5* (Basel: Carl August Gerini, 1787), (247–278), 267, se även t.ex. 270 och 274. Tropen att skylla på galanta damer i sammanhang som dessa är av allt att döma betydligt äldre. Se Bethany Wiggin: "Gallant Women, Students, Professors, and Historians: Learning, Sex, and the Eighteenth-Century Origins of German Literature", *Women in German Yearbook* 26, nr. 1 (2010), 1–29.

18. Schlosser, 271f.

19. F. W. J. Schelling, *Föreläsningar om metoden för akademiska studier* (Göteborg: Daidalos, 1988), 46.

20. Anonym, "Ueber die Ursachen einiger Mängel, die sich in der deutschen Litteratur hervorthun", *Neue deutsches Magazin* 1 (1801), (238–266), 239.

21. Johann Gottlieb Fichte, *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters* (1806), i *Gesamtausgabe der Bayrischen Akademie der Wissenschaften*, 1:8, red. Reinhard Lauth & Hans Gliwitzky (Stuttgart: Fromman-Holzboog, 1991), (141–398), 254.

22. Fichte, *Grundzüge*, 263.

23. P. F. F. [Paul Ferdinand Friedrich] Buchholz, "Ueber den natürlichen und künstlichen Antrieb zum Schreiben", *Eunomia*, 1 (1801), (538–571), 540.

24. Karl Marx, *Grundrisse: Ett urval* (Hägersten: Tankekraft förlag, 2010), 51.

25. J.K.P. Spener, "Schreiben eines Buchhändlers von der Leipziger Ostermesse", *Berlinische Monatsschrift* (1784), (63–73), 71.

26. Fichte, *Grundzüge*, 264.

27. Fichte, *Grundzüge*, 264.

28. Fichte, *Grundzüge*, 265.

29. Se t.ex. Johann Rudolph Gottlieb Beyer, *Ueber das Bücherlesen, in so fern es zum*

Luxus unserer Zeiten gehört (Erfurt: 1796); Johann Gottfried Hooke: *Vertraute Briefe über die jetzige abentheurliche Lesesucht und über den Einfluss derselben auf die Verminderung des häuslichen und öffentlichen Glücks* (Hanover: 1794). För analyser av Lesewut- och Vielschreiberei-diskussionerna, se t.ex. Albrecht Koschorke, "Lesesucht/Zeichendiät. Die Weimarer Klassik als Antwort auf die Medienrevolution des 18. Jahrhunderts", i red. Claus Pias, *Neue Vorträge zur Medienkultur* (Weimar: Verlag und Datenbank für Geshichtswissenschaften, 2000), 115–136; Karin Littau, *Theories of Reading: Books, Bodies, and Bibliomania* (Cambridge: Polity press, 2006); Matt Erlin, *Necessary Luxuries: Books, Literature, and the Culture of Consumption in Germany, 1770–1815* (Ithaca NY: Cornell University Press, 2014), 78–99; Thomas Karlsruhn, "Läskritikens innebörd. Bokmissbruk och bildning kring sekelskiftet 1800", i dens. *Originalitetens former. Essäer om bildning och universitet* (Göteborg: Daidalos 2012), 37–62.

30. Se t.ex. Anon., "Von den Ursachen der überhandnehmenden Vielschreiberei in Deutschland", *Journal von und für Deutschland*, 8:8 (1791), 701–704; Johann Georg Heinzmann, *Über die Pest der deutschen Literatur. Appell an meine Nation über Aufklärung und Aufklärer, über Gelehrsamkeit und Schriftsteller, über Büchermanufakturisten, Rezensenten, Buchhändler* (Bern, 1795).

31. Anton Friedrich Büsching, *Beschreibung seiner Reise von Berlin über Potsdam nach Rehkan unweit Brandenburg, welche er vom dritten bis achten Junius 1775 gethan hat* (Frankfurt & Leipzig: Breitkopf, 1780), 14.

32. J. M. G. Beseke, "Ueber Lektüre und Selbststudium", *Deutsches Museum*, nr. 1 (1786), (360–365), 363f.

33. Beseke, 364.

34. Beseke, 364.

35. Beseke, 365.

36. Se t.ex. Brian Tucker, "The 'Invisible Movement That Reading Is': Metaphors of Motion in the Reading Debates around 1800", *Colloquia Germanica* 47, nr. 4 (2014), 309–328; Matt Erlin, *Necessary Luxuries: Books, Literature, and the Culture of Consumption in Germany, 1770–1815* (Ithaca NY: Cornell University Press, 2014), passim., samt Woodmansee, *The Author*, 87–102.

37. Johann Adam Bergk, *Die Kunst, Bücher zu lesen. Nebst Bemerkungen über Schriften und Schriftsteller* (Jena: Hempelschen Buchhandlung, 1799), t.ex. IV och IX.

38. Bergk, 59.

39. Bergk, 340.

40. Här är inte platsen att diskutera exakt vad som var nytt eller vad som var etablerad praxis när det gäller själva teknikerna i umgänget med den lärda litteraturen. Bergk och Fichte motiverade sina respektive läsarter och studietekniker i termer som hade sitt ursprung i den gemensamma läromästaren Kants filosofi, vilket historiskt sett förstås var nytt, men teknikerna som sådana kan i många fall spåras tillbaka till förmodern tid. Andra forskare har skrivit utförligt om förmodern studietekniker och akademisk informationsbearbetning. Se t.ex. Ann Blair, *Too Much to Know: Managing Scholarly Information before the Modern Age* (New Haven & London: Yale University Press, 2010); Linn Holmberg, "Right and Wrong Ways of Knowing: The Dictionary Craze and Conflicts of Learning in Eighteenth-Century Europe", *Sjuttonhundratals* 20 (2023), 8–33; samt Alberto Cevolini (red), *Forgetting Machines: Knowledge Management Evolution in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2016). Dock föreligger idag förvånansvärt litet forskning om de akademiska studieteknikernas och det lärda läsandets utveckling från sekelskiftet 1800 och framåt. Ämnet berörs dock kortfattat av Bernhard

Fabian i dennes uppsats ”Der Gelehrte als Leser”, i dens. *Der Gelehrte als Leser. Über Bücher und Bibliotheken* (Hildesheim: Georg Olms, 1998), 3–32.

41. Anonym, ”Ueber die Kunst gut zu lesen. Eine Vorlesung”, *Der neue Teutsche Merkur*, Bd. 1 (1792), (130–146), 131f.

42. Johann Friedrich Reitemeier, *Ueber die höhere Cultur, deren Erhaltung, Vervollkommnung und Verbreitung im Staat; oder Grundsätze von der zweckmässigen Einrichtung der Volksschulen, Universitäten und Gelehrten Gesellschaften; imgleichen von der vortheilhaften Leitung der Lectüre, der Schriftstellerei, des Buchhandels, der Censur, der Reisen, und die Einholung von Gutachten durch Actenversicherung und durch Aufgabe von Preisfragen* (Frankfurt and der Oder, 1799), 383 f.

43. Reitemeier, 396.

44. Kant återgav senare brevväxlingen med den preussiske justitieministern Johann Christoph von Woellner kring detta ärende i förordet till *Der Streit der Fakultäten* från 1798. Se Immanuel Kant, *Werkausgabe XI* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996), (261–393), förordet upptar sidorna 267–274, och passagen där Kant förklarar att hans tidigare skrift om religionen inte var avsedd för gemene man utan endast för andra lärde återfinns på sid. 270.

45. Schlosser, 272f.

46. Schlosser, 274.

47. Schlosser, 268.